

УДК 159.964.21.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.12>

ПОРІВНЯЛЬНО-ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УНІВЕРСАЛЬНИХ ТА РЕФЛЕКСИВНИХ СИМВОЛІВ

Діана Дроздова

Горлівський інститут іноземних мов

Донбаського державного педагогічного університету,

вул. В. Першина, 24, м. Бахмут, Донецька область, Україна, 84500

e-mail: diana.drozдова@gmail.com

Це дослідження розкриває історичне значення символу та символізму у повсякденному житті людства як необхідної вимоги у процесі виживання в навколишньому світі та архаїчної системи, яка спроможна об'єднувати цілі нації та покоління. У статті проаналізовано багатогранні дослідження науковців щодо вивчення символу та символізму, а саме: в міфології та релігії, астрології, казках, оповіданнях, фольклорі, сновидіннях, мистецтві, в різних галузях психологічного та філософського знання та ін. Визначено поняття «універсальні символи» – це такі символи, в яких між символом і його змістом існує внутрішній (фізичний та духовний) зв'язок. Окреслено характеристики рефлексивно-авторських символів, тобто таких, які завдяки феноменологічному підходу в процесі діалогічної взаємодії протагоніста з психологом набувають рефлексивності, індивідуально неповторних характеристик. У цьому процесі набуває значення архетипна символіка, яка через візуалізовані засоби відкриває можливість пізнання універсально-архаїчного спадку людства за умови діалогічної взаємодії психолога і респондента. Доведено практичне значення груп активного соціально-психологічного пізнання щодо виявлення індивідуальної неповторності психіки особистості з метою власної психокорекції за допомогою роботи з комплексом тематичних психомалюнків. Проаналізовано індивідуальне значення низки символів, які були несвідомо використані учасниками психокорекційних груп, зі змістовим наповненням аналогічних символів у літературі психологічного спрямування.

У порівняльній таблиці представлено зображення символів, які було отримано в процесі психоаналітичної роботи за методом активного соціально-психологічного пізнання та символів, представлених у загальновідомих словниках (дерево, хрест, сонце, кішка та ін.). Визначено критерії їх порівняння. Увага зосереджена на ролі діалогічної взаємодії психолога з респондентом як обов'язкової умови індивідуалізації процесу пізнання психіки. Це допомагає об'єктивувати суперечливі тенденції психіки, детермінанти поведінки суб'єкта, особистісну проблематику, виявити труднощі у спілкуванні з оточуючими, налагодженні особистісних відносин і т.ін.

Ключові слова: символ, архетип, індивідуальна неповторність, психомалюнок, свідоме, несвідоме, метод активного соціально-психологічного пізнання, протагоніст.

У класичній та сучасній психологічній літературі, словниках, історичних посібниках досить фундаментально описані дослідження щодо використання символізму у людській діяльності. У давнину уміння розуміти і трактувати символи було нагальною потребою виживання в навколишньому світі. З часом стало вважатися одним із людських мистецтв, частиною міфологічної системи, яка об'єднує нації і покоління. Сьогодні «використовує» символ у різних галузях знань та життєдіяльності: психології, філософії, історії, соціології, математиці, мистецтві та ін. У цій статті наведено порівняння філогенетичних змістів найбільш поширених символів з їх індивідуально-особистісною природою суб'єкта – учасників груп активного соціально-психологічного пізнання.

До вивчення вказаного поняття «символ» зверталися Р. Асаджолі [2] (символи для створення образу минулого), В. Бауер, І. Дюмонтц та С.Ю. Головін [3] (виділяли символи індійської міфології та міфології греків, символи християнства, астрологічні символи, символіку казок та алхімії, символи таро, повсякденні символи та ін.), О.Ф. Лосєв [5] (символ у контексті вивчення міфу), О.Г. Паркулаб [6–8] (символ в аналітичній психології), Ч. Райкрофт [9] (універсальні символи, які зустрічаються у сновидіннях, міфології та фольклорі), О. Ранк та Х. Закс [10] (стверджували, що символ є засобом вираження несвідомого), З. Фрейд [13] (символіка сновидінь), Е. Фромм [14] (виділив три типи символів: умовні, випадкові та універсальні), А. Снайдер [20] (символізм являє собою магнетичну силу, що притягує один до одного феномени зі спільним ритмом і дозволяє їм перебувати у відношеннях обміну), К.Г. Юнг [15–18] та ін.

Поняття універсальних та рефлексивно-авторських символів не досить розкриті в психологічній літературі. Універсальні символи, за визначенням Е. Фромма, – це такі символи, в яких між символом і його змістом існує внутрішній (фізичний та духовний) зв'язок. Цей зв'язок сприймається людьми однаково. Мовою таких символів створюються міфи та сновидіння в усіх культурах, але діалект може бути різним залежно від умов життя. Деякі фізичні явища, наприклад вогонь чи вода, є багатозначними: вогонь може символічно виражати як відчуття радості, так і відчуття страху; вода може бути символом спокою, гармонії і символом жаху, хаосу [4].

Рефлексивно-авторськими ми називаємо символи, які завдяки феноменологічному підходу в процесі діалогічної взаємодії протагоніста з психологом набувають рефлексивності, тобто індивідуально неповторних характеристик. Такий процес відбувається за рахунок приливу енергії протагоніста, завдяки імперативу внутрішньої тенденції психіки. В процесі глибинно-психологічної роботи символ адаптується суб'єктом як презентант себе, емоційного стану, значимої людини, події і т.ін. На противагу універсальному символу рефлексивно-авторський символ має характеристики емотивності внаслідок процесу символізації, що передбачає осуб'єктивування. Характеристика переходу універсального символу в рефлексивно-авторський вказує на його архетипність. Т.С. Яценко зазначає: «Архетип через здатність візуалізації забезпечує єдність свідомості суб'єкта з власними архаїчними коренями, що несуть інформацію минулого, котра не знайома «Я»» [19, с. 55]. Психоаналітична робота із символами дозволяє вийти на глибинні ракурси функціонування психіки суб'єкта.

Психокорекційна робота в групах активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) доводить несвідоме використання символів протагоністом у процесі виконання комплексу авторських психомалюнків, психоаналітичній роботі з неавторськими малюнками, іграшками, висловлюваннями. Аналіз словників символів дозволяє констатувати, що автори презентують різноманітний матеріал з історії культур багатьох народів світу. Вони пропонують свій зміст древніх символів, але не нав'язують жорстке їх трактування. В. Бауер, І. Дюмонтц та С. Головін стверджують: «Будь-яке зображення лише тоді виростає у символ, коли на картинці присутнє щось більше, ніж його очевидне значення. У ньому повинен бути ще й певний несвідомий аспект, який ніколи не може бути однозначно пояснений» [3, с. 9]. Нижче наведемо порівняльну таблицю зображень символів, які найчастіше трапляються в процесі психоаналітичної роботи за методом АСПП із символами, які представлені у загальновідомих словниках. В основу порівняння (критеріїв) символів покладені візуальна їх аналогія та зміст, який подається у словниках для універсальних символів та індивідуально-неповторний глибинний зміст, що презентує особливості та переваги діагностико-корекційної роботи за методом АСПП.

Розкриємо сутність універсальних символів та рефлексивно-авторських, які представлені в таблиці 1. Як зазначено у словнику символів [3], перше дерево світу – засновник

Всесвіту та людини – має більш ніж тисячолітню традицію та божественне призначення. *Дерево* – символ плодючості природи та жінок (рис. 1, 2). Так зване «дерево світу» – міфологічна конструкція, яка символізує структуру Всесвіту (рис. 3, 4) [12]. У процесі психокорекційного аналізу комплексу тематичних психомалюнків ми бачимо, що символ дерева використовується для зображення себе (рис. 5), драматичної події в житті людини (рис. 6), поваги до оточуючих (рис. 7), людини, яка психологічно не існує (рис. 8). Такі архетипні характеристики дерева, як стійкість, наявність розлогого гілля, мудрість, довге життя, плодючість, користь, краса, надійність та ін., несвідомо «спонукають» протагоністів до їх використання в процесі виконання комплексу тематичних психомалюнків. Одночасно символ дерева може вказувати на глибинні аспекти едіпальної ситуації.

Хрест. Якщо схрестити дві лінії – вертикальну, яка об'єднує верхні і нижні світи, і жіночу, горизонтальну, яка являє собою земну поверхню та воду, то ми отримуємо найпростіше зображення – хрест (рис. 9). Зображення чотириохкраття завжди символізувало світ. Це планета Земля з чотирма сторонами світу, яка утворена чотирма стихіями. Ще в дохристиянській символіці хрест був символом страждань, адже коріння всіх бід – реальність світу, яку треба враховувати. Різні художники представляли символ хреста як інструмент для покарання, прикрашали квітами та гіллям, трансформуючи його у стовбур життя, постійного росту, весни, пасхальної неділі [3]. З іншого боку, хрест – це життя та смерть, плодючість, дух та матір, чоловіче та жіноче і т.ін. (рис. 10, 11) [11]. Учасники групи АСПП несвідомо використали зображення хреста для передачі драматичної події в житті (рис. 12), психологічного неіснування (рис. 13), символу негативних переживань, болю, втрати (рис. 14).

Сонце, за віруванням, стоїть у центрі світобудови. За уявленнями індійців, сонце, як і Земля та весь Всесвіт, співпадають з верховним божеством. Сонце – це вогонь (рис. 15, 16) [1]. Сонце дарує життя та світло, править верхнім та нижнім світами (рис. 17, 18) [11]. У комплексах тематичних психомалюнків учасників психокорекційних груп символи сонця вказують на певний емоційний стан (рис. 19, 21), символ ідеального сприйняття себе (рис. 20), мудрості, сили, індійської культури (рис. 21), любові, позитивних емоцій (рис. 22).

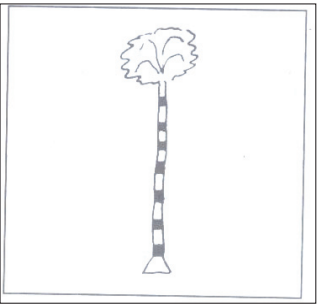
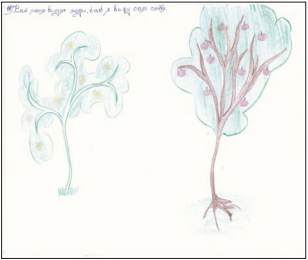

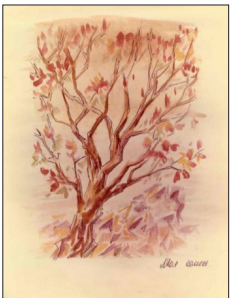
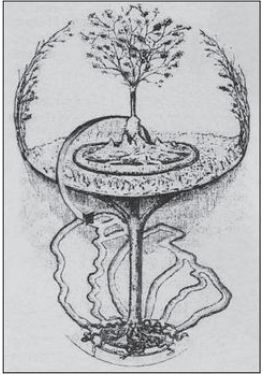
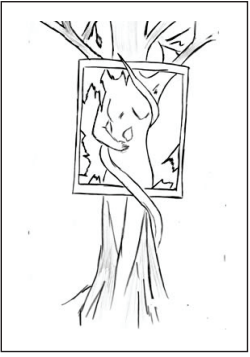
Кішка в індійських міфах велика богиня – берегиня всіх новонароджених. У народних повір'ях кішку перетворили на загадкового звіра, який має певні магичні сили (рис. 23) [3]. У геральдиці – це символ незалежності (рис. 24) [11]. Часто символ кішки використовували для зображення богів (рис. 25) [11]. У психомалюнках образ кішки використовується для презентанта себе, жінок, неіснуючої тварини, хитрої мудрої знахарки та ін. (рис. 26–28).

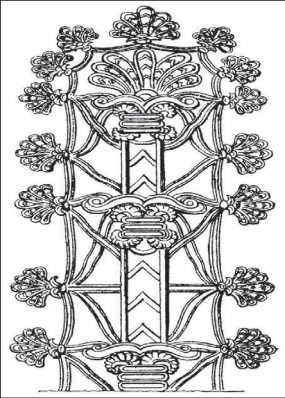

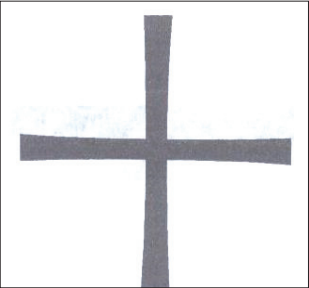

Таким чином, проаналізовані значення символів зі словників та в комплексах тематичних психомалюнків учасників груп АСПП доводять їх аналогічність та водночас наповнення індивідуальним змістом психіки суб'єкта в процесі психокорекційної роботи. Останнє доводить причетність архетипу до індивідуально-рефлексивної самопрезентації суб'єкта. Абстрактні символи набувають індивідуального забарвлення, стають рефлексивними в процесі діалогу з протагоністом. Їхній архетипний зміст допомагає об'єктивувати суперечливі тенденції психіки, інфантильну спрямованість поведінки суб'єкта, пов'язану з травмуючими переживаннями дитинства, особистісну проблематику, виявити труднощі у спілкуванні з оточуючими і т.ін.

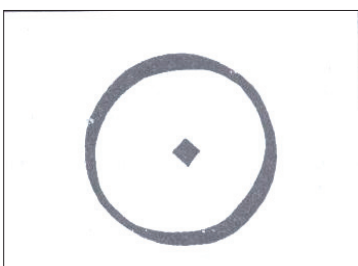
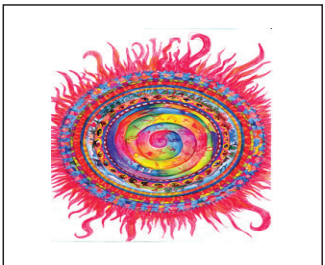
Представлені матеріали не вичерпують всієї повноти аналізу архетипної символіки. Перспективність дослідження та продовження заявленої тематики у наступних публікаціях вбачаємо у вивченні не менш поширених символів, а саме кола, місяця, годинника, птаха тощо.

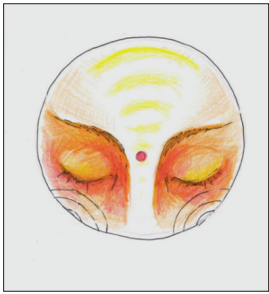

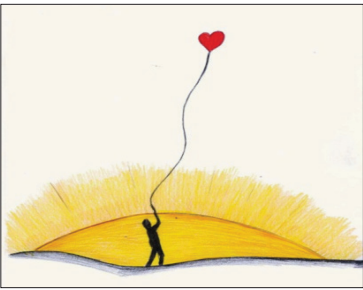

Таблиця 1

Порівняльна таблиця рефлексивно-авторських архетипних символів психомалюнків учасників груп АСПП та універсальних символів

№ з/п	Зображення універсальних символів та їх значення	Зображення рефлексивно-авторських архетипних символів у психомалюнках учасників груп АСПП та їх зміст
1.	 <p>Рис. 1. Бавовняне дерево індійців [3, с. 88] Символ родючості, природи та жінок</p>	 <p>Протагоніст А. Рис. 5. Як мене бачать люди. Як я бачу сам себе [25, с. 81] Символ зображення протагоністом себе</p>
2.	 <p>Рис. 2. Дерево життя в Мексиці [3, с. 89] Символ життя</p>	 <p>Протагоніст А. Рис. 6. Драматична подія мого життя [23, Додаток А] Символ драматичної події</p>
3.	 <p>Рис. 3. «Світове дерево» скандинавського епосу [15, с. 58] Символ Всесвіту</p>	 <p>Протагоніст К. Рис. 7. Людина, яку я поважаю [23, Додаток М] Символ поваги до людей</p>

4.	 <p>Рис. 4. «Світове дерево» [15, с. 57] Символ Всесвіту</p>	 <p>Протагоніст Т. Рис. 8. Людина, яка психологічно не існує [13, с. 128] Символ психологічного неіснування</p>
5.	 <p>Рис. 9. Хрест [3, с. 26] Символ Всесвіту, страждань, ствол життя, постійного росту, весни, пасхальної неділі</p>	 <p>Протагоніст І. Рис. 12. Драматична подія мого життя [14, с. 194] Символ драматичної події в житті</p>
6.	 <p>Рис. 10. Кельтський хрест [11] Символізує вищі сакральні цінності: життя, плодючість, безсмертя</p>	 <p>Протагоніст Л. Рис. 13. Сприйняття близькими та оточуючими мого неіснування [14, с. 98] Символ психологічного неіснування</p>

7.	 <p>Рис. 11. Магічний хрест [11] Символізує єднання протилежностей: духа та матері, чоловічого та жіночого, високого та низького, життя та смерті</p>	 <p>Протагоніст А. Рис. 14. Драматична подія мого життя [23, Додаток А] Символ негативних переживань, болю, втрати</p>
8.	 <p>Рис. 15. Сонце [3, с. 274] Символ божества, вогню</p>	 <p>Протагоніст Ю. Рис. 19. Я – реальне. Я – ідеальне [12, с. 131] Символ певного емоційного стану протагоніста</p>
9.	 <p>Рис. 16. Знак сонця [3, с. 274] Символ божества, вогню</p>	 <p>Протагоніст Н. Рис. 20. Я – ідеальне [23, Додаток Ж] Символ ідеального уявлення себе</p>

10.	 <p>Рис. 17. Сонячний символ у давньоруській традиції [24] Дарує життя та світло, править верхнім та нижнім світом</p>	 <p>Протагоніст Н. Рис. 21. Людина, яку я поважаю [14, с. 143] Символ сили, мудрості, індійської культури</p>
11.	 <p>Рис. 18. Символ сонця [11] Символ життя, світла</p>	 <p>Протагоніст Л. Рис. 22. Людина, яку я люблю [14, с. 99] Символ любові, позитивних емоцій</p>
12.	 <p>Рис. 23. Кішка [3, с. 244] Символ магії, берегині</p>	 <p>Протагоніст І. Рис. 26. Неіснуюча тварина [14, с. 197] Символ неіснуючої тварини</p>

<p>13.</p>	 <p>Рис. 24. Кішка [11] Символ незалежності в геральдиці</p>	 <p>Протагоніст Л. Рис. 27. Чоловік, жінка та я [14, с. 107] Символ зображення себе</p>
<p>14.</p>	 <p>Рис. 25. Богиня Баст в образі кішки (120 ст. до н.е.) [11] Символ жіночності, життєвої сили</p>	 <p>Протагоніст О. Рис. 28. Я серед чоловіків. Я серед жінок [13, с. 236] Символ зображення себе в різних життєвих ситуаціях</p>

Список використаної літератури

1. Аристотель. Метафизика. Сочинения: в 4 т. Москва : Мысль, 1976. Т. 1. 550 с.
2. Ассаджолі Р. Психосинтез: теорія і практика. Москва : REFL-book, 1994. 314 с.
3. Бауэр В., Дюмонтц И., Головин С. Энциклопедия символов. Москва : КРОН-ПРЕСС, 2000. 504 с.
4. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 688 с.
5. Лосев А.Ф. Логика символа. Философия. Мифология. Культура. Москва : Политиздат, 1995. 320 с.
6. Паркулаб О.Г. Пізнання мови архетипу як основа співтворчості людини і навколишнього світу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки* : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. № 40 (64). С. 204–207.
7. Паркулаб О.Г. Терапевтичний діалог як співтворчість. *Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», 2012. Вип. 17. Ч. 2. С. 249–256.
8. Паркулаб О.Г. Терапевтична дія символів в аналітичній психології. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / за ред. С.Д. Максименка. Київ–Кіровоград : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. Т. X, Вип. 14. С. 178–189.
9. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа / пер. с англ. Л.В. Топоровой, С.В. Воронина и И.Н. Гвоздева ; под ред. С.М. Черкасова. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский институт психоанализа, 1995. 288 с.

10. Ранк О., Захс Х. Значение психоанализа в науке о духе. Миф о рождении героя. Москва : Рефл-бук; Киев : Ваклер, 1997. С. 21–154.
11. Словарь символов. URL: <http://www.sigils.ru>.
12. Теория и практика глубинной психокоррекции : Третья Авт. школа академика АПН Украины Т.С. Яценко / сост. А.В. Глузман и др. ; под ред. Т.С. Яценко. Ялта : РИО КГУ, 2010. 200 с.
13. Теория и практика глубинной психокоррекции : Четвертая и Пятая Авторские школы академика НАПН Украины Т.С. Яценко / сост. В.П. Андрущенко, А.В. Глузман ; под ред. Т.С. Яценко. Киев : Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2011. 261 с.
14. Теория и практика глубинной психокоррекции : Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т.С. Яценко / сост. В.П. Андрущенко, А.В. Глузман ; под ред. Т.С. Яценко. Киев : Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2012. 226 с.
15. Топоров В.К. Происхождение некоторых поэтических символов. Ранние формы искусства. Москва : Искусство, 1972. С. 93.
16. Фрейд З. Толкование сновидений. Киев : Здоровье, 1991. 384 с.
17. Фромм Э. Забытый язык : введение в науку понимания снов, сказок, мифов. Москва : АСТ Москва, 2009. 251 с.
18. Юнг К.Г. Архетип и символ. Санкт-Петербург, 1991. 165 с.
19. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов. / пер. А.А. Спектор. Минск : Харвест, 2004. 400 с.
20. Юнг К.Г. Понятие коллективного бессознательного. Аналитическая психология. Прошлое и настоящее. Москва, 1995. 173 с.
21. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 544 с.
22. Яценко Т.С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро : Інновація, 2019. 284 с.
23. Яценко Т.С. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция : монография. Киев : ВИЦА ШКОЛА – XXI, 2010. 231 с.
24. Яценко Т.С. Особливості взаємозв'язків між свідомою та несвідомою сферами психіки суб'єкта. *Неперервна освіта: теорія і практика : Науково-методичний журнал*. 2002. Вип. 5 (8). С. 99–110.
25. Snyder M. Public appearances, private realities: The psychology of self-monitoring. New York : W.H. Freeman, 1987. P. 53–62.

COMPARATIVE AND SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS OF UNIVERSAL AND REFLEXIVE SYMBOLS

Diana Drozdova

*Horlivka Institute for Foreign Languages
of the Donbas State Pedagogical University,
24, V. Pershyna str., Bakhmut, Donetsk region, Ukraine, 84500
e-mail: diana.drozdova@gmail.com*

The study reveals the historical significance of symbol and symbolism in humanity's everyday existence as a necessary condition for surviving in the environment. Symbol and symbolism make an archaic system that can unite nations and generations. The article analyses the multifaceted research of scientists concerning the study of symbol and symbolism in mythology and religion, astrology, fairy tales, stories, folklore, dreams, in art and various fields of psychological and philosophical sciences. The concept of universal symbols is defined. These are the symbols that have the internal (physical and spiritual) connection between the symbol and its meaning. The characteristics of reflexive and author symbols are outlined.

These symbols acquire reflexivity and individually unique characteristics due to the phenomenological approach in the process of dialogical interaction of protagonist and psychologist. In this process the archetypal symbolism is taken on special significance as it provides an opportunity to learn the universal archaic heritage of mankind through the visualized means. It requires dialogical interaction of psychologist and respondent. The article demonstrates the practical significance of groups of active social and psychological cognition that identify an individual uniqueness of personal mental state with the aim of psychological correction using the set of thematic psychological drawings. The author analyzes the individual meaning of a number of symbols that were unconsciously used by the members of groups of psychological correction and the meaning of similar symbols in the psychological literature.

The comparative table presents the images of symbols that were obtained in the process of psychological and analytical work on a method of groups of active social and psychological cognition and symbols that are represented in the well-known dictionaries (a tree, a cross, the sun, a cat, etc.). The paper defines the criteria for their comparison. It focuses on the role of interaction of the psychologist and the respondent as the main condition for the individualization of mental state cognition process. It helps to objectify contradictory tendencies of mental state, determinants of the subject's behavior, personal issues. This paper also helps to identify difficulties in socialization, personal relations, etc.

Key words: symbol, archetype, individual uniqueness, psychological drawing, conscious, unconscious, method of active social and psychological cognition, protagonist.